

Vliv operací Rudé armády na přípravu a průběh Slovenského národního povstání

Podplukovník Miroslav Broft, major Ján Píčovárči

1. Sovětsko-německá fronta a narůstání revoluční situace na Slovensku

Pod vlivem vítězného postupu a přibližování se Rudé armády (dále RA) sílilo od počátku roku 1944 na Slovensku národně osvoboditelské hnutí a rychle narůstala revoluční situace. Počátek přírodních vztahů události na frontě a na Slovensku nelze určit přesným datem. Začaly se bezprostředně projevovat již během útoku RA v zimě a na jaře a hlavně pak v létě roku 1944. Důležitými momenty přitom bylo jednak přiblížení se sovětských vojsk na nevelkou vzdálenost k hranicím předmnichovské Československé republiky počátkem dubna a zejména jejich pronikání do severního předhůří Poloninských Karpat nedaleko severovýchodních hranic Slovenska v červenci a v srpnu r. 1944. Perspektiva brzkého příchodu RA byla jedním z hlavních momentů, který urychlil koncem srpna propuknutí Slovenského národního povstání (dále SNP).

V souvislosti s přibližováním se RA a s počínajícím rozkladem domácího fašistického režimu se na Slovensku přikročilo k přípravám celonárodního ozbrojeného povstání. Již v polovině března 1944 došlo k tajné poradě představitelů Slovenské národní rady (dále SNR) s náčelníkem štábu Velitelství pozemních vojsk v slovenské armádě plk. J. Golianem. Při této příležitosti byla vytvořena Vojenská rada (dále VR) jako součást SNR. VR byla pověřena organizováním přípravy k ozbrojenému povstání podle pokynů SNR. Předtím však i prezident Beneš pověřil Goliana přípravou ozbrojeného vystoupení slovenské armády, což, jak se ukázalo, velmi oslabovalo boj slovenského lidu.

Později na společné tajné schůzi členů SNR a VR 29. června 1944 byl projednán a dohodnut plán povstání. Vycházel z předpokladu, že v rozhodující chvíli bude SNR, resp. VR disponovat sloven-

skou armádou anebo její rozhodující částí, jako hlavní ozbrojenou silou. Spolu s armádou měly vystoupit i další složky: partyzáni, dobrovolníci z řad místního obyvatelstva a četnictvo. Pro začátek povstání byly stanoveny dvě alternativy: 1. vystoupit bez ohledu na stav příprav a vyhlídky boje při zahájení německé okupace Slovenska; 2. začátek a způsob vystoupení zvolí SNR podle vojenskostrategické situace na sovětsko-německé frontě, po dohodě se sovětskou stranou a v koordinaci s postupem RA.

Organizátoři povstání správně předpokládali, že hlavní podmínkou vojenského úspěchu povstání bude koordinace s postupem RA a spojení se povstalců s ní v krátké době. To se projevilo v tom, že např. zámysl VR vycházel z předvídaného útoku RA severně Slovenska na krakovském směru. Počítalo se, že právě při tomto útoku může dojít k rychlému spojení povstaleckých sil a RA. Spojení se povstalců s RA — jak se uvažovalo — mělo mít nedozírné následky pro krach německé fronty na jižním strategickém křídle. Bylo však správné brát v úvahu zahájení povstání „i bez ohledu na stav příprav a vyhlídky boje“, jakmile Němci začnou s okupací Slovenska, i když nebude dosaženo koordinace s činností RA.

Těžiště povstání mělo být na středním Slovensku. Plán vycházel z toho, že střední Slovensko — zejména pro své geografické zvláštnosti — je možno udržet po dobu několika týdnů i proti nepřátelské přesile. Proto sem měly být podle potřeby a vývoje situace postupně stahovány posádky z ostatního území Slovenska, které zde měly být doplněny mobilizací. Jejich hlavním úkolem bylo udržet tento prostor až do příchodu RA. V krajním případě, tj. když by nebylo možno ani střední Slovensko udržet, mělo se přejít k partyzánskému způsobu boje.

V obou alternativách se počítalo s bojovým vystoupením dvou východoslovenských divizí, které byly materiálně, technicky i odborně nejlépe připraveny a v této době byly zasazeny v prostoru Dukelského a Lupkovského průsmyku, kde budovaly obranu, jež měla uzavřít RA přechody přes Karpaty na Slovensko. Jejich úkolem v povstání — za předpokladu, že naváží dotyk s RA — bylo „promyšleným ústupem až na čáru Prešov, Košice“ uvolnit RA přechody přes Karpaty a tam k ní přejít; předvídal se i případný ústup až na pohorí Branisko, kde měl být tento přechod uskutečněn. Tak měl být vytvořen „most“ mezi povstaleckým územím a sovětskou frontou. Současně se takto měla RA uvolnit cesta do Maďarska. Za předpokladu, že by se podařilo navázat dotyk s RA, počítalo se i s ovládnutím západního Slovenska, popřípadě i Moravy. V případě, že by povstání nastalo dříve, než slovenské divize naváží dotyk s RA, měly se k ní probít a potom společně s ní bojovat proti nepříteli.

Partyzánské jednotky měly plnit bojové úkoly především mimo souvislé povstalecké území, zejména na západním Slovensku. V zájmu utajení a zajištění příprav a volby momentu povstání neměly však podle pokynů vedení KSS až do zahájení povstání vést aktivní ozbrojený boj.

V závěru porady bylo rozhodnuto vyslat do Moskvy delegaci SNR, vedenou K. Šmídkem, s úkolem informovat sovětské velení o přípravách povstání, zjistit možnosti jeho pomoci a dosáhnout koordinací s operacemi VR. Toto rozhodnutí bylo mimořádně důležité jednak proto, že zatímco VR (tj. i SNR) měla spojení s čs. vládou v Londýně, spojení s Moskvou nebylo dosaženo. Vedení KSS nemělo tedy možnost konzultovat svůj postup s moskevským vedením KSČ. Důležitost tohoto rozhodnutí byla i v tom, že „československý“ orientování příslušníci VR, včetně Goliana — přes opakovaný slib, že přípravu povstání budou řídit výhradně podle pokynů SNR — se přece jen nemohli a ani nechtěli vymanit z pout subordinace Beneše a gen. S. Ingrá (ministra NO čs. londýnské vlády). A jak je známo, snahou Beneše bylo prosadit své pojetí příprav ozbrojeného vystoupení na Slovensku, tj. vojenský převrat bez účasti lidu, aby národně osvobozenecký boj nepřerostl v revoluci. Podle těchto svých představ a plánů benešovci také infor-

movali sovětské orgány a vedli jednání s nimi. To pak pochopitelně nemohlo nevyvolat na sovětské straně určitou nedůvěru k vývoji událostí na Slovensku. Vyslání delegace SNR do Moskvy mělo tento závažný nedostatek odstranit a současně umožnit vedení KSS projednání společného postupu s vedením KSČ v Moskvě. Odlet delegace však ztěžovali někteří členové VR — Benešovi příslušníci. Proto se uskutečnil až 4. srpna.

Avšak ještě před odletem s. Šmídkého do Moskvy začal ze SSSR vzdušnou cestou na Slovensko přesun čs. sovětských organizátorů partyzánského hnutí. Celkem tak bylo od konce července do konce prvního týdne srpna přesunuto asi 24 skupin se 404 vyškolenými organizátory partyzánského hnutí. Výsadky byly složeny tak, že tvořily organizační jádro budoucích partyzánských jednotek, jež měly kolem sebe vytvořit na našem území. Výsadkové skupiny za pomoci ilegálních organizací strany navazovaly spojení s ilegálními národními výbory a s již existujícími partyzánskými jednotkami. Proto několikačlenné výsadkové skupiny se rychle rozrůstaly a v krátké době dosáhly počtu několika set bojovníků. Celkově partyzánské hnutí soustředilo v srpnu 1944 na Slovensku ještě před propuknutím povstání asi 8 000 bojovníků.

Zároveň začal i příliv sovětských partyzánských jednotek na východní Slovensko ze sousedního Polska, jejichž činnost byla řízena Ústředním štábem partyzánského hnutí (dále ÚŠPH) ve prospěch vojsk 1. a 4. ukrajinského frontu (dále UF), které se v té době nejvíce přiblížily k hranicím Slovenska.

V srpnových dnech roku 1944 již nebylo na Slovensku kraje, kde by nepůsobila nějaká partyzánská jednotka. Tak např. v Turci působila 1. Štefánikova brigáda, v Rajci 2. Štefánikova brigáda, na středním Pohroní Stalinova brigáda, na Horehroní brigáda Jánošík, v okolí Zvolena brigáda kpt. Nálepky, mezi Popradem a Lipt. Sv. Mikulášem brigáda Za osvobození Slovanů, mezi Oslanami a Batovanami (dnes Partizánske) Hornonitranská brigáda. Bylo i mnoho dalších partyzánských jednotek, a to zejména na východním Slovensku, kde se mimo brigády Čapajev a dalších objevily nové skupiny, jako např. Karasiova-Stepanova, Kvetinského, Požarevského, Petrova, Kurova, Ivanova, Sněžinského, Hladilina, Prokopjuka a Šukajeva. Tak vznikla na Slovensku téměř souvislá partyzánská oblast.

Slovenské hory a lesy poskytovaly partyzánským silám výhodné opěrné základny, které při využití všech forem manévru mohly zajistit dlouhodobé vedení partyzánské války. Tyto základny tvořily prakticky týl partyzánských sil, z nichž mohly jednotky plnit své úkoly, hlavně ničit síly nepřitele a zachovávat a rozšiřovat vlastní řady. Zvláště výhodné základny poskytovaly Nizké Tatry, Malá a Velká Fatra, Poľana, Slovenské Rudohory, Vihorlát, Slánské a Čergovské hory.

Vznik velkých a početných partyzánských jednotek vedl k zintenzivnění bojové činnosti. Tak např. během posledních dvou srpnových týdnů uskutečnili partyzáni více akcí, než za celou předcházející dobu národně osvobozovacího boje. Došlo asi k 25 přepadům četnických stanic, finanční stráže a německých jednotek, včetně likvidace německé vojenské mise gen. Otty v Turč. Sv. Martině; partyzáni zavalili 3 tunely, vykořistili 2 vlaky, vyhodili 6 železničních a silničních mostů atd.

Velkou zásobárnou pro úspěšně se rozvíjející partyzánské hnutí na východním Slovensku byla po celou tuto dobu i slovenská armáda, hlavně obě východoslovenské divize. Mnoho vojenských jednotek, a to nejen na východním Slovensku, ale i ze středoslovenských posádek, přecházelo k partyzánům. Protifašistické projevy slovenské armády se ukázaly i v tzv. protipartyzánských akcích, organizovaných slovenskou fašistickou vládou v Nizkých Tatrách. Jestliže slovenské vojenské jednotky narazily na partyzány, povětšinou se s nimi sbratřovaly. Zásadou činnosti partyzánů pak mohutněly revoluční nálady mezi vším slovenským lidem. Krize klerofašistického režimu na Slovensku dostupovala svého vrcholu. Blížila se doba, kdy revoluční vlna začínala přerůstat v celonárodní ozbrojené povstání.

Tak v době, kdy s. Šmidke jednal v Moskvě o koordinaci povstání s postupem RA (o jehož výsledcích však neměla SNR až do 5. září žádných zpráv), partyzánské hnutí se na Slovensku rozrostlo v rozsáhlou partyzánskou válku a stalo se akutním vypuknutí celonárodního ozbrojeného povstání. Objektivní vývoj událostí na Slovensku, tj. krize domácího fašistického režimu, revoluční nálady a a probleskující zprávy o chystané okupaci Slovenska, nastolovaly v polovině srpna otázku: povstat proti fašismu bez koordinace s postupem RA. O tom všem však

nebylo možno s. Šmidkeho informovat, protože neexistovalo přímé rádiové spojení mezi moskevským vedením KSC a SNR. V podmínkách ilegálních forem činnosti nebylo možno k tomu využít ani pomůcky partyzánských oddílů. Nebylo také dost dobře možné spoolehnout se na rádiové spojení, které měla VR s Londýnem.

Neznalost průběhu a výsledků jednání s. Šmidkeho v Moskvě pak způsobila, že představitelé SNR z obavy z předčasné okupace Hitlerovci a z potřeby zahájit povstání bez koordinace s postupem RA, začali vyvíjet úsilí k dočasnému utlumení či zabrzdění ozbrojené činnosti partyzánů. Organizátorům povstání šlo přitom o to, aby důležité objekty, jako tunely a mosty, které mohly sloužit potřebám povstání, nebyly zbytečně zničeny. Proto došlo ke společnému jednání s. Dr. G. Husáka s velitelem I. Štefánikovy brigády, kde prosazoval názor, že v dané době není vhodné rozvíjet bojové akce. Dohody však nebylo dosaženo, neboť tento velitel namítl, že plní příkazy ÚŠPH, který zakazoval podřízeným partyzánským jednotkám vyvolávat povstání, avšak povoloval partyzánskou činnost. Zákaz vyvolávat povstání byl pravděpodobně ovlivněn jednáním s. Šmidkeho v Moskvě a potřebou koordinace povstání na Slovensku s postupem RA. ÚŠPH však neměl dostatečný přehled o revoluční situaci na Slovensku a zřejmě se domníval, že tato situace je na úrovni, jaká byla v době, kdy s. Šmidke odlétal do Moskvy. Je proto pochopitelné, že ÚŠPH nemohl počítat s tím, že v situaci, jaká byla v druhé polovině srpna, jakákoliv činnost partyzánských jednotek nutně povede k povstání, jehož se měli podle příkazu ÚŠPH partyzáni zatím vystríhat.

Zatímco na Slovensku rychle narůstala revoluční situace a národně osvobozenecký boj se zde blížil svému vyvrcholení — propuknutí celonárodního ozbrojeného povstání — začala se situace na frontě vyvíjet poněkud jinak než doposud (viz příl. 1). Dosavadní postup RA severně Karpat se totiž během srpna zastavil. Vojska středního strategického uskupení RA, která byla po předcházejících několikátýdenních těžkých bojích na Bílé Rusi, na západní Ukrajině a ve východním Polsku značně vyčerpána, přešla během srpna postupně do obrany na celém středním úseku sovětsko-německé fronty. V příštích několika měsících se pak usilovně připravovala k novému útoku na

varšavsko-berlínském strategickém směru, který byl zahájen až počátkem r. 1945.

Nejdříve se zastavil postup sovětských vojsk v předhůří Poloninských Karpat, tj. právě na přístupech do východních oblastí Československa. Již v polovině srpna se zde fronta na několika příštích týdnů přechodně ustálila zhruba na čáře Sandoměř, Debica, Krosno, Sanok, Skole, Jaseň, Kutý, Krasnoilsk. Do obrany zde přešla vojska 1. a 4. UF a to za značně složité situace.

Severně Karpat v těsné blízkosti čs. hranic útočila od 13. července na západ vojska 1. UF maršála I. S. Koněva. Pravé křídlo fronty proniklo během několika týdnů daleko na západ, kde se mu podařilo již koncem měsíce překročit u Sandoměře řeku Vislu a vytvořit zde rozsáhlé předmostí. To bylo velmi důležité pro zahájení dalšího útoku na varšavsko-berlínském strategickém směru. Proto hlavní úsilí 1. UF se v příštích týdnech zaměřilo k jeho udržení a rozšíření. Část sil fronty pak v srpnu pronikla do prostoru měst Krosna, Sanok a přiblížila se tak na vzdálenost asi 30 km od severovýchodních hranic Slovenska.

V karpatském předhůří útočil podél severovýchodních hranic Československa také 4. UF generálplukovníka I. E. Petrova. Ten byl vytvořen (vlastně obnoven) počátkem srpna z vojsk na levém křídle 1. UF. Jeho hlavním úkolem bylo útočit přes horské průsmyky ve směru na Humenné, Užhorod a Mukačevo, zdolat nepřátelskou obranu na Poloninských Karpatech, vyhnat okupanty z východního Slovenska a ze Zakarpatské Ukrajiny a pokračovat v úderu do uherské nížiny.

Protože se záhy ukázalo, že přechod přes Karpaty je nutno napřed pečlivě připravit, povolilo sovětské vrchní velitelství na žádost válečné rady 4. UF, aby front útočnou činnost dočasně přerušil a přešel jako ostatní sovětské vojska severně Karpat na dosažené čáře do obrany. Současně se začalo s přípravou podrobného plánu útočné operace k přechodu Poloninských Karpat, které měly být zdolány současným úderem 1. gardové armády (dále GA) a 18. armády (dále A) od severu na směru Sanok, Humenné a na směru Sambor, Užhorod. Pohotovost k útoku byla stanovena na 28. srpna.

Úder 4. UF přes Poloninské Karpaty a jeho proniknutí na východní Slovensko zde mohly podstatně ovlivnit vývoj událostí. Avšak 26. srpna ještě před vyraže-

ním k útoku, ho sovětské vrchní velitelství dočasně odložilo. K tomu došlo právě ve dnech, kdy revoluční situace na Slovensku se blížila svému vyvrcholení, a a kdy zde začínalo hnutí odporu přerušit v celonárodní ozbrojené povstání. Čím bylo způsobeno toto odložení připravovaného útoku 4. UF přes Poloninské Karpaty? Odpověď na tuto otázku je značně složitá.

Hlavním důvodem byl celkový rozvoj vojenskostrategické a politické situace v jihovýchodní Evropě.

Úspěchy RA na frontě, které urychlovaly v létě roku 1944 aktivizaci protifašistických sil v evropských zemích, vyvolávaly také krizi fašistického režimu v Německu i u jeho spojenců. Rozklad fašistického zřízení v jihovýchodní Evropě pak byl prohlouben útokem, který zahájil 2. a 3. UF 20. srpna od severovýchodu do Rumunska. Pod jeho bezprostředním vlivem zde byl 23. srpna uskutečněn státní převrat, v jehož důsledku odpadlo Rumunsko od fašistického bloku a vstoupilo do války proti hitlerovskému Německu. Tyto události se pak bezprostředně odrazily i v ostatních zemích v celém karpatsko-dunajském prostoru, zejména v Maďarsku a na Slovensku prudkým narůstáním revoluční vlny a krizí fašistických režimů. Současně dávaly RA možnost proniknout na území Československa, aniž by bylo třeba překonat dobře připravenou nepřátelskou obranu v severovýchodní části Karpat, která mohla být za vzniklé situace vyvrácena rychlým postupem přes Rumunsko a Maďarsko od jihovýchodu na Slovensko.

Přerušení útoku RA severně Karpat zkomplikovalo situaci na Slovensku. Zastavení postupu RA v srpnu roku 1944 severně Karpat a přenesení jejího hlavního úsilí do Rumunska způsobilo, že oproti původním předpokladům, z nichž vycházely přípravy povstání na Slovensku, se dostal jeho průběh neočekávaně do závislosti na vývoji situace v jihovýchodní Evropě a na pohybu fronty na tzv. jižním strategickém směru (přes Rumunsko a Maďarsko do Rakouska).

Za této situace na sovětsko-německé frontě nebylo Slovensko až do posledních srpnových dní roku 1944 v plném slova smyslu okupovanou zemí. Nacisté si však byli vědomi významu, který mělo území Slovenska pro jejich obranný systém. Vždyť leželo mezi dvěma strategickými směry RA: severním, směřujícím přes Polsko do centra fašistického Německa, a

jižním, směřujícím přes Rumunsko, Maďarsko a Rakousko do jižního Německa. V létě roku 1944 se Slovensko po přiblížení fronty do střední Evropy stalo pro svou polohu hlavním spojovacím článkem mezi oběma těmito strategickými směry sovětských vojsk. Území Slovenska bylo přitom zahrnuto do obranného pásma německé armádní skupiny „Severní Ukrajina“, která se bránila na severním strategickém směru, při čemž na jejím jiho-východním křídle byla v srpnu vytvořena k obraně přechodů přes Poloninské Karpaty tzv. samostatná armádní operační skupina „Heinrici“. Na jižním strategickém směru se pak bránila tzv. skupina armád „Jižní Ukrajina“.

Je třeba také vidět, že nacisté byli dostatečně poučení například z případu Itálie, která zavčas sjednala příměří s Anglo-američany, čímž ztratili značnou část italského území. Proto vynaložili velké úsilí ke včasné okupaci Slovenska, aby si zajistili jeho území, podobně jako to učinili na jaře r. 1944 s Maďarskem. Počítali proto již předem s okupací Slovenska, jehož prostor nutně potřebovali, a to v každém případě i bez zjevných aktů slovenského odboje. Bylo jen otázkou času, kdy Slovensko okupují.

Dříve než nacisté přikročili k okupaci Slovenska, uskutečnili řadu významných opatření. Především naléhali na Tisovu vládu, aby aktivizovala protipartyzánskou činnost. Současně byla (8. 8. 1944) svolána porada zpravodajských orgánů německé, maďarské a slovenské armády, na níž byl stanoven postup boje proti partyzánům v týlovém prostoru fašistické fronty na východním Slovensku a na Zakarpatské Ukrajině. 12. srpna byl týlový prostor fašistické fronty na Slovensku vymezen západními hranicemi okresů Gelnica, Spišská N. Ves a Poprad. Až sem podléhalo východoslovenské území velitelství armádní operační skupiny „Heinrici“. Na západ odtud spadl prostor Slovenska do kompetence „německého generála na Slovensku“. V polovině srpna 1944 bylo také v Brně ustanoveno „velitelství pro boj s bandami“ (tj. s partyzány), jehož kompetence zahrnovala i území Sloven-ska.

2. Vývoj vojenské situace v prvním období SNP

Okupaci Slovenska zahájil nepřítel takto: od západu, z Moravy, směrem na Žilinu jednotkami divize Tatra; od severu, z Polska, směrem na Kežmarok praporem Schäffer a 86. divizí; od jihozápa-

Souběžně s těmito opatřeními se ko-naly přípravy i k vlastní okupaci Slo-venska. Již v červnu 1944 se začaly vytvářet speciální jednotky pro okupaci Slovenska. V prvním srpnovém týdnu zjis-tily zpravodajské orgány slovenské armády pohyb německých jednotek na severo-východní Moravě. 23. srpna se německé jednotky začaly soustřeďovat v těchto prostorech: Břeclav, Vídeň — asi dvě di-vize, Hodonín — dva pluky, Jablunkov, Horní Bečva — jedna divize, Petržalka — dva pluky. Celková hodnota těchto vojsk byla asi čtyři divize. Předpokládalo se, že německá vojska dosáhnou bojové pohoto-vosti asi 29.—30. srpna 1944. 27. srpna se však náhle německé jednotky začaly z uvedených prostorů přesunovat do Ru-munska, zřejmě v souvislosti s úderem RA do Rumunska. To se plně projevilo i v nadcházejícím pokusu hitlerovců na okupaci Slovenska, kterou zahájili 29. srpna s menšími silami než původně po-čítali.

Velitelé partyzánských jednotek na Slovensku získali včas informace o těchto bezprostředních přípravách nacistů k oku-paci země. Zároveň jim bylo známo i to, že začátek okupace Slovenska německými vojsky bude signálem k povstání „bez ohledu na stav příprav a vyhlídky boje.“ A to také rozhodlo o tom, že partyzáni začali již před 29. srpnem scházet z hor do různých měst a vesnic na středním, severním a jižním Slovensku, které za pomoci široké účasti slovenského lidu obsazovali. Během této činnosti, již v podstatě začalo ozbrojené povstání v jednot-livých částech Slovenska, došlo i k bojům, v nichž byly porůznu likvidovány němec-ké jednotky a svržen domácí klerofašis-tický režim. Do 29. srpna byla vytvořena souvislá osvobozená oblast pozůstávající ze střední a horní Nitry, Pováží, Oravy, Pohroní, části Spiše a jižního Slovenska. Na tomto území byla vyhlášena Českoslo-venská republika a moci se ujaly revo-luční národní výbory. Tak přerostl národ-ně osvobozený boj na Slovensku kon-cem srpna r. 1944 v celonárodní ozbro-jené povstání a současně tím začala i ná-rodní a demokratická revoluce v Česko-slovensku.

du, z Rakouska, směrem na Nitru plukem Schill. Tato vojska byla součástí německé zápolní armády a podléhala „německému generálovi na Slovensku“. Jejich úkolem bylo: uvolnit důležitou železniční trať Ži-

lina, Košice; obsadit Ružomberok, kde byla soustředěna celá výroba dělostřeleckých lafet a zásobu 982 dělostřeleckých lafet odsunout do bezpečí; kontrolovat železniční trať Zbely, Prievidza; obsadit Zemianské Kostolany, kde byly velké sklady benzínu a dělostřelecké munice; Velitel německých okupačních vojsk na Slovensku generál Berger předpokládal, že povstání na středním Slovensku potlačí „bleskovou policejní akcí“ v době kratší než 15 dní.

Na východě země proti dvěma slovenským divizím zasadil nepřítel 108. pěší divizi, 1. pluk 1. tankové armády, části 357. 68., 19. a 20. pěší divize a policejní oddíl (viz příl. 2). Tato vojska patřila k frontové armádě, a to k armádní operační skupině „Heinrici“, která náležela do skupiny armád „Severní Ukrajina“. Přitom byl především sledován cíl: odzbrojením obou východoslovenských divizí zabránit rychlému proniknutí sovětských vojsk na Slovensko a jejich spojení s povstalcí.

Německé útvary a svazky byly přibližně jen na polovičních stavech, byly však vybaveny kvalitními zbraněmi a bojovou technikou, zejména tanky, minomety a letectvem, a měly značné bojové zkušenosti. Měly také pevné velení a dobře organizovanou zpravodajskou službu.

Jaké ozbrojené síly byly v této době na straně povstání? Na východním Slovensku byly dvě divize, poměrně dobře vyzbrojené, o celkovém počtu asi 24 000 mužů. Na ostatním území Slovenska byly jednotky tzv. zápolní armády. Kromě toho působily na Slovensku značné síly partyzánů.

29. srpna, když vypuklo povstání, představovaly pro okupanty největší nebezpečí obě východoslovenské divize. Ty se měly za vzniklé situace úderem do týlu německých vojsk probít vstříc RA. Rozkaz k tomu byl sice vydán již večer 29. srpna, ovšem bez předěžné koordinace se sovětskou stranou a proto nebyl realizován. VR v Bánské Bystrici byla jejich nečinností překvapena, a proto 31. srpna je znovu vyzývala k akci, ovšem ve zcela jiné formě. Protože byl ztracen moment překvapení a okupanti již dosáhli prvních úspěchů v boji s povstalcí, měly obě východoslovenské divize ovládnout Prešov a postupovat namísto směrem k RA na střední Slovensko, a to 1. divize do údolí Váhu a 2. divize do údolí Hronu. Avšak ani tento úkol nebyl splněn, neboť v rozhodující chvíli selhalo jejich velení

a tak se nepříteli podařilo ve dnech 31. srpna — 2. září obě divize v podstatě odzbrojit. Jen menší jejich jednotky, které byly již delší dobu ve spojení s partyzány, přešly k partyzánskému způsobu boje.

Na východním Slovensku se potom s ještě větší intenzitou rozpoutala partyzánská válka. Vedle brigády Čapajev (v Slánských horách) zde působil svazek Alexandr Něvský (v Čergovských horách), svazek Stalin, brigáda Sergej, samostatné partyzánské oddíly Majorova, Za vlast, Požarskij, Belov-Kovalenko aj.

Za této situace bylo 31. srpna velení nad povstaleckými silami na osvobozeném území Slovenska upraveno takto: Velitelství I. čs. armády v Bánské Bystrici (velitel gen. Golian), jemu podléhalo: a) Velitelství I. obranné oblasti se sídlem v Bánské Bystrici, které mělo tři obranné úseky, a to: údolí Nitry a Turce a „trojúhelník“ Brezno, Bánská Bystrica, Zvolen. b) Velitelství II. obranné oblasti se sídlem v Liptovském Sv. Mikuláši, které mělo tyto obranné úseky: Dolní Kubín, Ružomberok, Liptovský Sv. Mikuláš, Poprad, Kežmarok a Levoča.

Povstalecká armáda na středním Slovensku měla počátkem září 1944 16 praporů a 9 samostatných rot pěchoty a 7 baterií dělostřelctva. Letectvo pozůstávalo z několika školních letounů. Vedle povstalecké armády bojovalo na souvislém povstaleckém území 5 partyzánských brigád. Současně s prvými boji proti okupantům byla na povstaleckém území prováděna mobilizace, již armáda vzrostla asi na 60 000 mužů, z nichž však značná část nemohla být vyzbrojena. Po boku slovenského lidu bojovali také příslušníci mnoha jiných národů, jako Češi, příslušníci národů Sovětského svazu, Francouzi, Poláci, Jugoslávci, Bulhaři, Maďaři, Němci aj.

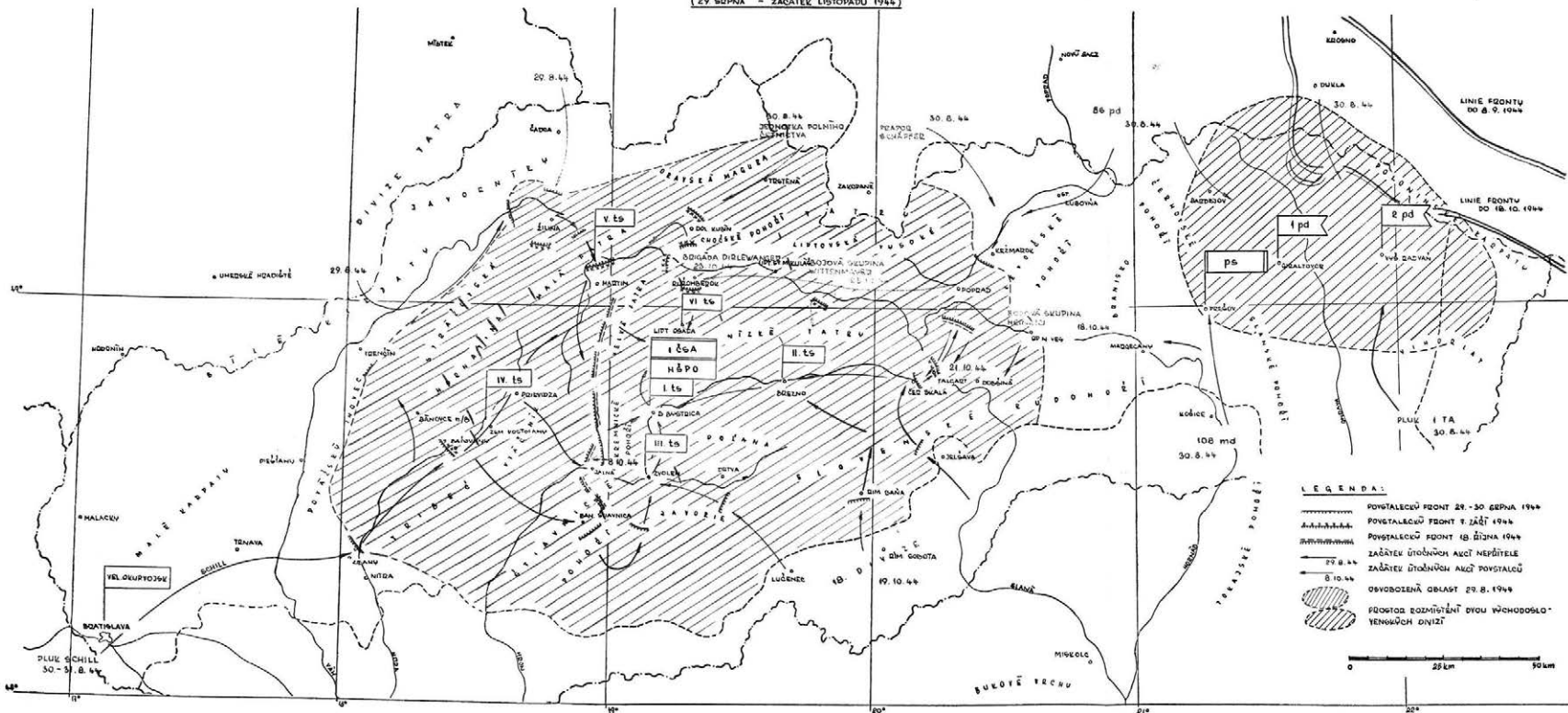
Východoslovenské divize tedy nesplnily svůj úkol, který předvídal plány SNR a navíc byly zcela pro povstání ztraceny. Nedošlo k navázání dotyku s RA. Tim byl podstatně ztížen vojenský průběh povstání.

U Žiliny se proti německé divizi Tatra postavili vojáci místní posádky a dobrovolníci. Nedokázali však zastavit její postup a byli zatlačeni ke Strečnu, kde došlo k prvním větším bojům v průběhu povstání. Nedostatečné bojové zkušenosti vojenských i partyzánských jednotek a letecká převaha nepřítelů je pak donutila ustoupit odtud k Priekopě, kde se jejich obrana udržela až do 2. září.

PRŮBĚH BOJŮ V SLOVENSKÉM NÁRODNÍM POVSTÁNÍ

(29. srpna - začátek listopadu 1944)

PRŮBĚH 2

Po ústupu hlavních povstaleckých sil od Žiliny však pokračoval boj i v tomto prostoru. Partyzánské jednotky 2. Štefánikovy brigády z Rajecké doliny nadále ohrožovaly tyl německé divize Tatra.

V souvislosti s boji v Strečňanské soutěsce je třeba poukázat na velmi závažný moment. 2. září došla na velitelství 1. čs. armády z Londýna od Ingra tato směrnice: „Ovládnutí a udržení celého Slovenska je v této době nad Vaše síly. Učiňte proto včas příslušná opatření k realizaci Vámi navrženého plánu, tj. soustředění jednotek zápolní armády do prostoru Zvolen, Banská Bystrica, Brezno k obraně středního Slovenska. Rozptýlení sil na příliš velkém prostoru by mohlo vést k jejich postupnému vyřazování postupujícími Němci. Soustředění vojsk na střední Slovensko může být uskutečněno postupně, při čemž na hlavních osách a směrech musí být kladen pružný odpor k zpomalení německého postupu...“

Na základě této směrnice v době, kdy povstalci bojovali u Dubné Skály (severně Vrútek), vydal Gollan rozkaz k ústupu až do prostoru Horná Štubňa, Čremošná, tj. do hloubky 30–50 km. K uskutečnění tohoto ústupu však nedošlo, protože rozkaz byl mezitím změněn a povstalcům se podařilo frontu na dosažené čáře dočasně stabilizovat. Avšak myšlenka „včasného soustředění zápolní armády v prostoru Zvolen, Banská Bystrica, Brezno“ se hluboce zakořenila v činnosti velení 1. čs. armády a nepříznivě ovlivňovala celý další vojenský průběh povstání.

Od severu postupoval nepřítel o mnoho rychleji nežli od západu. To proto, že se povstalcům nepodařilo zadržet prapor Schäffer a jednotky 86. divize u Kežmarku. Pod jejich tlakem a v důsledku malých bojových zkušeností jedna část povstalců velmi rychle ustoupila až k Bielemu Potoku (jižně Ružomberka) a druhá část až k Červené Skále. Tím vzniklo velké nebezpečí pro centrum povstání — Banskou Bystrici. Povstalci však vynaložili velké úsilí, aby další postup nepříteli zadrželi. U Bieleho Potoka byla velmi dobře zorganizována obrana, která se zde udržela až do 24. října. U Červené Skály přešli povstalci dokonce do protiúderu a podařilo se jim zmocnit se Telgártu (dnes Švermovo), kde se jejich obrana upevnila až do 21. září.

Partyzánský boj pak pokračoval i v Liptově v tylu nepříteli. Bojové a diverzní akce zde oproti okupačním voj-

skům vedly zejména oddíly brigády „Za osvobození Slovanů“.

Z jihozápadu postupoval pluk Schill rovněž velmi rychle. Zejména proto, že zde boj s okupanty nezačaly všechny slovenské posádky na západu země (v Bratislavě 2800 mužů, v Nitře 2500 mužů atd.). Teprve u Baťovan (dnes Partizánské) narazil nepřítel na první organizovaný odpor partyzánů, dobrovolníků a vojáků. Před přesilou nepříteli a v důsledku malých bojových zkušeností však i odtud povstalci ustoupili k Zemianským Kostolanům.

Na jižním Slovensku byl v této době až do 18. října v podstatě klid.

V průběhu vylíčených bojů se vrátila z Moskvy delegace SNR s příslibem pomoci SSSR, což vyvolalo velké nadšení mezi povstalcími slovenskými vlastenci. Zprávy o pomoci SSSR i počátky její realizace byly velmi významné zejména za situace, kdy povstalci utrpěli na různých úsecích řadu porážek a měli značné ztráty, takže se nepříteli podařilo získat iniciativu.

Jednání o pomoc SSSR, které vedla v Moskvě delegace SNR, čs. diplomatů zástupci a představitelé moskevského vedení KSČ již v průběhu srpna, dostala po propuknutí SNP rychlý spád. Čs. velvyslanec v Moskvě Z. Fierlinger dostal závazný příslib pomoci od sovětských orgánů 2. září 1944, takže s. Šmidke se mohl ihned nato s touto zprávou vrátit na Slovensko. Hlavní formou sovětské pomoci měl být úder RA na Slovensko od severovýchodu přes Karpaty, jímž měla dosáhnout přímé spojení se slovenskými povstalcí. Dále měla být poskytnuta materiální pomoc vzdušnou dopravou zbraní, munice a jiných potřeb k vedení boje. Kromě toho měly být na Slovensko urychleně přesunuty také čs. výsadkové a letecké jednotky, které vznikly v průběhu války na území SSSR.

Příslib pomoci SSSR byl urychlen jednáním, které proběhlo na frontě mezi představiteli dvou východoslovenských divizí plukovníkem V. Talským a velitelem 1. UF maršálem I. S. Koněvem. Z něho také vzešel konkrétní návrh na vedení úderu RA na Slovensko. 30. srpna byl rádiem prostřednictvím partyzánské skupiny Martynova projednán se štábem 4. UF na následující noc přelet plk. Talského na sovětskou stranu, kam dorazil se svým doprovodem v časných ranních hodinách 31. srpna. 1. září pak při rozhovoru s velitelem 1. UF požádal o pomoc povstání a naznačil možnosti součinnosti

RA s oběma východoslovenskými divizemi — buď úder do týlu nepřítele vstříc RA nebo přechod k partyzánské činnosti.

Na základě tohoto rozhovoru Koněv navrhl v noci z 1. na 2. září sovětskému vrchnímu velení konkrétní formu úderu na pomoc SNP. Měl to být společný úder vojsk na styku 1. a 4. UF, koordinovaný se vstřičným úderem obou východoslovenských divizí, a jejich proniknutí do prostoru Stropkov, Medzilaborce. Na přípravu útoku si Koněv vyžádal sedm dní času. Kromě toho doporučil, aby zde byl do bojů zasazen i 1. čs. armádní sbor v SSSR.

Návrh maršála Koněva schválilo sovětské vrchní velení již večer 2. září, tj. tentýž den, kdy byla oficiálně přislíbena pomoc povstání. O bližší koordinaci společného postupu s východoslovenskými divizemi se mělo velení 1. UF s nimi podrobněji dohodnout, k čemuž však pro nedostatek spojení nedošlo. Protože maršál Koněv měl v této době již zprávy o tom, že se obě divize střetly s nepřítelem, a že očekávají pokyny sovětského velení, navrhl v noci na 3. září vrchnímu velení, aby zprostředkovalo předání radiogramu tohoto znění: „Velitelům 1. a 2. slovenské divize. Braňte vámi zaujatý úsek hranic. Hlavní síly obou divizí soustřeďte v prostoru Stropkov a na sever odtud a připravte se k útoku proti Němcům vstříc Rudé armádě. Doba zahájení útoku vstříc sdělena. Zachovejte bojeschopnost divizí. Udržujte spojení s partyzánskými oddíly.“ Tato výzva se však již nedostala na místo určení, neboť obě divize — jak jsme již uvedli — byly mezitím nepřítelem odzbrojeny. O tom se však velení 1. UF dovědělo až později.

Mezitím rychle pokračovaly přípravy RA k útoku na pomoc SNP. Již 3. září předložila válečná rada 1. UF sovětskému vrchnímu velení celkový zámýsl útočné operace, který byl téhož dne schválen. Podle něho měl být útok zahájen 8. září a měla ho uskutečnit 38. A na levém křídle frontu, která v té době bojovala v prostoru Krosna na přístupech k Dukelskému průsmyku, přes nějž měl být veden hlavní úder. Přitom se počítalo s otevřením pohraničních horských přechodů vstřičným úderem obou východoslovenských divizí. Ke společnému postupu s nimi popřípadě k obsazení nepřátelských letišť, měla být zasazena i 2. čs. paradesantní brigáda v SSSR, která měla být vysazena na padácích v okolí Strop-

kova. Navázání dotyku sovětských a slovenských vojsk se předvíдалo během třetího až čtvrtého dne operace v prostoru mezi Zborovem a Dukelským průsmykem.

Ke zvětšení síly připravovaného úderu na Slovensko, navrhl zároveň maršál Koněv, aby se k útoku 38. A připojily alespoň čtyři divize na pravém křídle 4. UF, anebo aby byly předány do sestavy 1. UF. Tím měly být současně vytvořeny výhodné podmínky i k pozdějšímu plánovanému přechodu Poloninských Karpat také celým 4. UF. Také tento návrh sovětské vrchní velení přijalo a téhož dne, tj. 3. září vydalo velitel 4. UF generálplukovníkovi I. E. Petrovovi pokyn, aby se k útoku 38. A přes Dukelský průsmyk připojil 8. září jeden střelecký sbor na pravém křídle 4. UF postupem od Sanoku na Laborecký a Lupkovský průsmyk. Velitel frontu pak rozhodl, aby tento úder provedly svazky na pravém křídle 1. GA (107. ss), které v té době bojovaly v okolí Sanoku. Současně měla část jejich sil (30. ss) postupovat na Slovensko směrem přes Ruský průsmyk. Podle vývoje situace a v souladu s celkovým plánem na přechod Poloninských Karpat se pak měla k tomuto útoku později připojit i ostatní vojska 4. UF postupem přes ostatní horské přechody až po Jablonický a Tatarský průsmyk.

Vedle přípravy úderu přes Poloninské Karpaty, na severovýchodní Slovensko však měli velký význam pro SNP také dosavadní úspěchy sovětských vojsk v Rumunsku, hlavně rychlý postup 2. UF maršála R. J. Malinovského, který mezitím osvobodil Bukurešť a pronikl do prostoru mezi Barašov a Piesti. Navíc sovětské vrchní velitelství 5. září usměrnilo jeho postup na západ a na severozápad směrem k jihovýchodním hranicím Československa. Vojska ve středu jeho sestavy měla překročit Transylvánské Alpy a útočit přes Brašov a Sibiň na Kluž a proniknout od jihu a od jihovýchodu do Transylvánie v součinnosti s levým křídlem frontu, které mělo proniknout úderem od východu přes Východní Karpaty. Dosažením prostoru Satu Mare pak měla usnadnit 4. UF překročení Poloninských Karpat a ovládnutí prostoru Užhorod, Čop, Mukačevo. Tak měla být vyvrácena obrana německých a maďarských fašistických vojsk na Karpatech a osvobozena Zakarpatská Ukrajina, což mohlo podstatně usnadnit i úder vojsk na styku 1. a 4. UF na severovýchodní

Slovensko. To byla další významná a dosud neocenoovaná forma pomoci RA Slovenskému národnímu povstání.

Těsně před vyražením sovětských vojsk do útoku k přímé pomoci SNP došlo k ještě jedné významné události. Během 7. září totiž průzkum zjistil, že obě východoslovenské divize byly nepřítelem odzbrojeny. Proto také byl na poslední chvíli změněn úkol čs. výsadkových jednotek a jejich přesun na Slovensko byl zatím odložen. (V době od 12.

do 19. září pak byly zasazeny do bojů na levém křídle 38. A). Úkol ovládnout karpatské přechody maršál Koněv současně přenesl na partyzány, jejichž síly však na splnění tak velkého úkolu nemohly stačit.

Tak se stalo, že společný úder zvenčí i zevnitř k navázání dotyku mezi RA a slovenskými povstalcí nemohl být uskutečněn. Tíha úkolu prorazit nepřátelskou obranu a otevřít cestu na Slovensko zůstala potom jen na úderu RA zvenčí.

3. Pokus Rudé armády o navázání dotyku se slovenskými povstalcí a jeho vliv na stabilizaci povstalecké fronty

Úder k přímé pomoci zahájila na dukelském směru po rozsáhlém předchozím průzkumu bojem ráno 8. září 1944 38. A generálplukovníka K. S. Moskalenka. O den později, ráno 9. září, přešla do útoku na Laborecký, Lupkovský a Ruský průsmyk 1. GA generálplukovníka A. A. Grečka. Kromě toho již v předchozích dnech obnovila útok i vojska 2. UF maršála R. J. Malinovského v Rumunsku. 8. září vyrazil také z jihovýchodního Rumunska k útoku do Bulharska 3. UF maršála F. J. Tolbučina.

Útok vojsk na styku 1. a 4. UF probíhal z počátku úspěšně. Svazky 38. A prolomily již dopoledne 8. září první pásmo nepřátelské obrany severozápadně Krosna a zahájily postup k jihu. Také 1. GA se následujícího dne podařilo vlomit se do nepřátelské obrany u Sanoku a její svazky zde začaly pronikat na jih a na východ.

Počáteční rychlý postup sovětských vojsk ke karpatským průsmykům však byl brzy na všech směrech vedoucích na Slovensko zpomalen. Německé fašistické velení si totiž velmi dobře uvědomovalo, jaké nebezpečí mu hrozí z proniknutí osvobozenecových jednotek do prostoru povstaleckého Slovenska, hluboko do týlu jeho jižního strategického uskupení. Proto se snažilo za každou cenu zabránit spojení RA se slovenskými povstalcí, proto rychle začalo stahovat nové a nové síly hlavně proti 38. A. Do poloviny září podstatně zvětšilo své původní síly na dukelském směru. Vzrůst německých sil před 38. A během prvního týdne jejího útoku ukazuje tabulka.

Soustředěním značných sil na dukelský směr se nepříteli po úporných týdnech bojů podařilo postup 38. A dočasně zastavit v karpatském předhůří asi 15 km

		8. září 1944	14. září 1944	
divize	pěší	3	6,5	o 117 %
	tankové		2	
	celkem	3	8,5	o 183 %
osoby		asi 18 000	asi 45 000	o 150 %
děla a minomety		asi 290	asi 650	o 124 %
tanky a samohybná děla			70 (11.—12. září 80)	

od slovenských hranic před polskými městy Jaslo, Żmigrod Nowy a Dukla. Současně se mu podařilo odříznout od hlavních sil 38. A a obklíčit u polské osady Krempna i 1. gardový jezdecký sbor generálmajora V. B. Baranova, který byl zasažen do průlomu a již 13. září pronikl při zborovské silnici na slovenské hranice.

Také postup 1. GA ve směru na Laborecký, Lupkovský a Ruský průmysk se během prvního týdne bojů poněkud zpomalil. Nepřítel zde však soustředil daleko méně sil nežli na dukelský směr a tak se 1. GA po zasažení dalších sil podařilo jeho odpor v polovině září zdolat a pokračovat v postupu na jih a na jihovýchod.

Ačkoliv byl úder obou sovětských armád na styku 1. a 4. UF krátce po zahájení nepřitelem zadržen, přesto se jeho pomoc na Slovensku plně projevila. Nepřítel jím byl totiž přinucen rychle sem stáhnout, hlavně na dukelský směr, značné síly z přilehlých i vzdálenějších úseků fronty, ze zázemí i ze Slovenska. Tak ve dnech 8.–13. září přemístilo velení nepřátelské samostatné armádní operační skupiny „Heinrici“ proti 38. A od Popradu, Prešova a Giraltovců různé útvary v hodnotě asi dvou divízi o celkovém počtu kolem 12 500 mužů se značným počtem dělostřelectva a tanků. V důsledku toho se zeslabil tlak od východu proti povstání na Slovensku, což také umožnilo stabilizovat v této době povstaleckou frontu na východu země. To se pochopitelně projevilo i na ostatních úsecích povstalecké fronty.

V těchto dnech došlo současně na Slovensku k reorganizaci povstaleckých sil, zejména 1. čs. armády, což mělo také zlepšit řízení bojů s okupanty. Velitelství 1. čs. armády využilo zkušeností z prvních desetidenních bojů a zrušilo dosavadní dvě obranné oblasti. Místo nich bylo vytvořeno šest taktických skupin (dále ts) a jedna letecká skupina. Byly to: I. ts: stanoviště velitele (dále SV) Banská Bystrica s úkolem přímé ochrany Banské Bystrice, Velkého a Malého Šturce. II. ts: SV Brezno n. Hronom s úkolem bránit východní oblasti povstaleckého území. III. ts: SV Zvolen s úkolem bránit jihozápadní oblasti povstaleckého území. IV. ts: SV Zemianské Kostolany s úkolem bránit západní oblasti povstaleckého území. V. ts: VS Turčanský Sv. Martin s úkolem bránit prostor Turiec, Vrútky, Kráľovany. VI. ts: SV Liptovská Osada s úkolem brá-

nit severní oblasti povstaleckého území. Letecká skupina: VS Banská Bystrica, která zabezpečovala leteckou a protivzdušnou činnost na celém povstaleckém území. Do rámce jednotlivých taktických skupin byly začleněny i partyzánské síly. Tak s II. ts bojovala brigáda Jánošík, s III. ts později bojovala část 1. Štefánikovy brigády, se IV. ts bojovala brigáda J. Nálepky, s V. ts bojovala 1. Štefánikova a 1. Stalinova brigáda a se VI. ts bojovala brigáda Za osvobození Slovanů.

Karpatsko-dukelská operace RA, které se zúčastnil i 1. čs. armádní sbor, jakož i reorganizace povstaleckých sil se kladně projevila ve vedení dalších bojů s okupanty. Původně zamýšlená „blesková policejní akce“ na okupaci Slovenska se postupně v této době začala měnit ve vleklou pravidelnou válku. To však pro fašistické velení nebylo žádoucí.

Takto v dané situaci vystoupila pro nepřítel potřeba rychle ovládnout hlavní severoslovenskou komunikační tepnu, především úsek železniční trati mezi Vrútkami a Ružomberkem, který byl stále ohrožován povstaleckými jednotkami. Proto vedl nepřítel téměř nepřetržitě údery silami divize Tatra od západu proti povstalecké obraně V. ts u Priekopy. Přesto se povstaleckým jednotkám velmi aktivní činností podařilo zde svou obranu udržet až do 22. září. Ve stejné době pokračoval pluk Schill v útoku údolím řeky Nitra proti jednotkám IV. ts, které po těžkých bojích u Batovan ustoupily k Zemianským Kostolanům. Na všech ostatních úsecích fronty se povstalcům podařilo postup nepříteli zadržet.

Protože snaha okupantů po rychlém potlačení povstání selhala, dosavadní nezkušený velitel okupačních jednotek na Slovensku generál SS Berger byl odvolán a v polovině září byl vystřídán generálem SS Höfflem. Ten se rozhodl splnit co nejrychleji první část plánu na porážku povstání, tj. ovládnout železniční trať Vrútky, Ružomberk, a to vstřícným úderem divize Tatra od západu a pluku Schill od jihu.

K realizaci tohoto rozhodnutí přikročil Höffle ihned a to za situace pro okupanty vcelku příznivé, neboť po zadržení úderu RA od severovýchodu na Slovensko nehrozilo bezprostřední nebezpečí jejího spojení se slovenskými povstálci. Höffleho plánům napomáhala i určité zklamání v povstaleckých řadách, které bylo vyvoláno zmařením pokusu o navázání přímého a rychlého dotyku RA s povstálci.

4. Vývoj situace v druhé polovině září

Zatímco vojska na styku 1. a 4. UF vedla v prvním zářijovém týdnu roku 1944 úporné boje na severních svazích Karpat, čímž významně přispěla ke stabilizaci povstalecké fronty na Slovensku, dále se výrazně měnila celková vojenskostrategická a politická situace v jihovýchodní Evropě. Vedle Rumunska v této době odpadlo od fašistického Německa i Bulharsko. To pak se současným rychlým postupem 2. UF v jižním a středním Rumunsku vytvářelo výhodné podmínky k vyvrácení nepřátelské obrany na celých Poloninských Karpatech. Proto vedle dosavadního úderu 38. A a 1. GA na severovýchodní Slovensko a 17. gas, který v součinnosti s pravým křídlem 2. UF zahájil 11. září postup na Zakarpatskou Ukrajinu směrem přes Jablonický a Tatarský průsmyk, měla v druhé polovině měsíce postupně přejít do útoku přes další karpatské průsmyky i ostatní vojska 4. UF. Jejich postup mohlo přitom urychlit i to, že na východní části Poloninských Karpat se bránily převážně maďarské jednotky, které dávno ztratily zájem na pokračování války po boku hitlerovců.

Útok 4. UF byl nutno přizpůsobit nově vzniklým podmínkám, což se plně projevovalo v návrhu, který podala jeho válečná rada sovětskému vrchnímu velení již 13. září. Proto měl být uskutečněn ve třech etapách. V prvním období měla 1. GA pokračovat v dosavadním postupu směrem na Laborecký, Lupkovský a Ruský průsmyk a během pěti dní zde proniknout až k hlavnímu karpatskému hřbetu. V druhém období, které mělo trvat čtyři až pět dní, měla přejít do útoku i ostatní vojska frontu, překročit v celé šířce jeho útočného pásma hlavní hřbet Poloninských Karpat a dosáhnout čáry Jablůň, Snina, Stakčín, Vel. Bereznyj. Ve třetím období měly hlavní síly frontu dosáhnout čáry Čemerné, Michalovce. Podle nařízení sovětského vrchního velení ze 17. září pak měl být hlavní úder frontu veden i nadále přes Laborecký a Lupkovský průsmyk na Medzilaborce a dále přes Humenné na Michalovce, čímž měla být poskytována maximální pomoc 38. A na dukelském směru. Vrchní velení také stanovilo, aby vojska 4. UF dosáhla polsko-čs. hranic nejpozději do 19. září, aby do 30. září pronikla na čáru Hanušovce, Čemerné, Humenné, Stakčín, a aby nejpozději 3. října ovládla prostor Michalovce.

Kromě toho byly vneseny podstatné

změny i do dosavadního útoku 38. A na dukelském směru. Armáda byla posílena dalšími silami a to třemi střeleckými divizemi, dvěma tankovými sbory (které však měly jen poměrně nízké stavy bojových vozidel) a dělostřelectvem. Současně byl směr jejího hlavního úderu přesunut více na východ, blíže k rozhraní s 1. GA a mimo dosah nepřátelských protitúderů od západu. Také 1. GA byla v té době posílena, a to dvěma sbory, z nichž jeden byl horský, zvláště působivý svou organizací, vybavením a výcvikem pro boje v karpatském terénu. Útok 1. UF se v této době zúčastnilo také několik speciálních horských dělostřeleckých svazků a útvarů. Vedení boje v karpatském terénu bylo kromě toho zajištěno i zvláštním výcvikem, který byl velitelstvím frontu organizován v týlu již od srpna, a k němuž byly postupně uvolňovány všechny jednotky a štáby, a to i z prvních sledů.

Útok osvobozených vojsk přes Poloninské Karpaty nabyl v druhé polovině září zcela nové podoby. Byl nyní veden převážně v horském a zalesněném terénu a navíc se rozšířil z dosavadních směrů i na ostatní horské přechody. V jeho průběhu vojska 38. A a 4. UF do konce září dosáhla hlavního karpatského hřbetu v délce asi 260 km od Dukelského až po Jablonický průsmyk. Přitom ovládla některé z horských průsmyků, na dvou úzkých úsecích vstoupila na území severovýchodního Slovenska (poprvé jednotky 3. horského a 107. střeleckého sboru 1. GA 20. září severně Medzilaborců) a 21. září osvobodila i první slovenskou obec Kalinová.

I v této době se však postup osvobozených vojsk pro různé nepříznivé vlivy oproti plánu značně zdržel. Boj byl ztěžován především stále hůře schůdným horským zalesněným terénem a také počasí se neustále zhoršovalo. Nastávaly podzimní plískanice, téměř neustále přelilo anebo byly husté mlhy. To vše ztěžovalo nejen činnost pozemních vojsk, hlavně tanků a dělostřelectva, ale často znemožňovalo činnost letectva a působilo velké obtíže i při zásobování jednotek. Také odpor nepřítelů neustále sílil. Hitlerovské velení přisunovalo k obraně karpatských přechodů vedoucích na Slovensko i nadále nové síly, které zaujímaly předem budovaná obranná postavení na hlavním karpatském hřbetu (tzv. „Arpá-

dová linie“, a úporně se zde bránila s plným využitím všech výhod terénu. Sovětským a čs. vojskům se tak ani v druhé polovině září nepodařilo uskutečnit přímé spojení se slovenskými povstanci.

Také dosavadní výsledky bojů slovenských povstalců nebyly uspokojivé. Ukázalo se, že příčinou toho byla především skutečnost, že akce partyzánských a vojenských jednotek na povstalecké frontě nebyly navzájem dostatečně koordinovány. Mezi armádním velením (které bylo silně ovlivňováno Benešem a Ingrem) a partyzánskými veliteli docházelo velmi často k nezdravým sporům. Jejich příčinou byl především nesprávný způsob zasazování jednotek armádním velením. Přitom se ukázalo, že tyto rozpory nezasáhly prostě bojovníky — vojáky a partyzány. Právě naopak průběh obranných bojů ukázal, že na mnoha místech docházelo k jejich úzké součinnosti, jež nejednou vedla k úspěchu. K překonávání rozporů byla v Banské Bystrici 12. září zřízená Rada na obranu Slovenska v čele s velitelem 1. čs. armády. 16. září pak SNR ustavila Hlavní štáb partyzánských oddílů (dále HŠPO) na Slovensku. Jeho úkolem bylo koordinovat činnost partyzánských jednotek na frontě i v týlu nepřitele, organizovat a zásobovat partyzánské jednotky na okupovaném území Slovenska a organizovat partyzánské hnutí i v českých zemích. Později (29. září 1944) byl HŠPO významně posílen příchodem zkušeného partyzánského poradce, plukovníka RA A. N. Asmolova. Přes tato opatření se však nepodařilo ani v další etapě uvedené rozpory překonat.

Mezitím nepřítel využil příznivé situace, pronikl na horní Nitru a úderem do týlu se mu podařilo vyvrátit povstaleckou obranu V. ts v Turci. Současně se mu podařilo proniknout i do údolí Hronu. Navíc ztratili povstanci v této době také Oravu. Ani přílet 1. čs. stíhacího leteckého pluku s 21 letouny La-5 nepomohl zvrátit tuto nepříznivou situaci. Důležité však bylo, že čs. letci získali vzdušnou nadvládu nad celým povstaleckým územím. Po ústupu V. ts z Turce byla organizována obrana na nových postaveních na západních svazích Velké Fatry. Přitom úsek Belá, Rakša bránili partyzáni 1. Stalínovy brigády a úsek Rakša, Čremošné, Horná Štubňa jednotky 1. ts.

V týlu pluku Schill působila po ústupu slovenských povstalců z horní Nitry i na-

dále Hornonitranská brigáda (na Vtáčniku) a brigáda Jan Žižka (v Strážovských horách). Na západním Slovensku působily v této době na Bílých Karpatech rovněž značné partyzánské síly, které později (8. října 1944) vytvořily 2. Stalínovu brigádu. Také na Oravě působilo i nadále několik samostatných partyzánských oddílů, a to oddíl Tichonov, Jaromov, Morského a Lvovci.

Přes houževnatý odpor povstalců se však nepříteli podařilo v druhé polovině září uskutečnit prvou část svého zámyslu — ovládnout železniční trať Košice, Bohumín.

V druhé polovině září však dosáhli povstanci i významného úspěchu, a to na východě, který se stal jednou z nejslavnějších stránek SNP. Jednotky II. ts přešly 21. září u Telgártu do útoku a postoupily asi o 20 km na severovýchod směrem k Popradu. Tento čin byl mocnou vzpruhou pro celé povstání.

V prostoru jižně Ružomberka v této době jednotky VI. ts i nadále úspěšně bránily své postavení na čáře kóta 1463 Šiprůň, Biely Potok, kóta 1062 Ostro.

Přibližně v této době začal přechod nově vytvořené partyzánské brigády Jan Žižka (byla to jiná brigáda nežli ta co působila ve Strážovských horách) ze Slovenska na Moravu. Přesto, že v této době nacistické velení vytvořilo již poměrně silnou „závoru“ na slovensko-moravských hranicích, která měla zabránit pomoci povstání z českých krajů a naopak, její přechod se po několika neúspěšných pokusech nakonec podařil.

Po ovládnutí železniční trati Ružomberok, Vrútky, přikročil Höffle k zpracování plánu na konečné potlačení povstání. K tomu došlo na nátlak velitelů německých skupin armád „Severní“ a „Jižní Ukrajina“ (obě skupiny armád byly v této době reorganizovány a 23. září přejmenovány na „skupinu armád A“ a „skupinu armád JIH“) na samotného Himmlera. Ti totiž vyjadřovali velké obavy vzhledem ke kritické situaci v Maďarsku a na možnosti spojení RA a povstanci na středním Slovensku, což mohlo katastrofálně ohrozit týl fašistických armád na sovětsko-německé frontě. Hlavní rysy Höffleho zámyslu lze shrnout takto:

1. Neustálou útočnou činností, třeba jen malými silami, vytrvale oslabovat síly povstalců a tím znemožnit rozšiřování

jejich území, zejména na sever (tzn. udržet trať Košice, Bohumín); úderem divize Tatra a pluku Schill se zmocnit železniční trati Zarnovica, Sv. Kříž n. Hronom, Horná Štubňa a současně z těchto sil vytvořit „silnou závoru“ proti možnému pokusu povstalců proniknout na západ.

2. Tímto způsobem postupně zatlačit povstalce do „středoslovenské pasti“, dalším zužováním povstalecké oblasti co nejvíce zmenšit možnosti jejich manévru a sevřit je v „kotli“ takto: upoutat 1. čs. armádu aktivní činností na čáře železniční trati Horná Štubňa, Sv. Kříž n. Hronom a na čáře Donovaly, Korytnica, Magurka a potom od východu a od jihovýchodu přes Brezno n. Hronom, dále od jihu přes Zvolensko Slatinu a z jihozápadu od Banské Štiavnice udeřit do týlu hlavních sil 1. čs. armády. Po tomto úderu Höfle očekával kapitulaci povstalců.

S tímto zámyslem Höfle seznámil Himmlera pravděpodobně počátkem října ve Vídni, který s ním souhlasil. K jeho realizaci však Höfle „potřeboval nejméně dvě další divize“. Protože však hitlerovskému velení velmi záleželo na co nejrychlejším ovládnutí celého středního

Slovenska, přidělilo Höfflemu více sil nežli požadoval.

Prvou část tohoto plánu začala německá okupační vojska realizovat téměř souběžně s jeho zpracováním. Tak divize Tatra začala již v posledním týdnu září útok proti 1. ts. ve směru Dolná Štubňa, Čremošné, který se však povstalcům podařilo odrazit. Ve stejné době přešly do útoku i jednotky pluku Schill od Prievidze proti IV. ts. ve směru Handlová, Kremnica. Tomuto útoku povstalci neodolali a 5. října po prolomení obranného postavení v prostoru Sklenné, Dolný Turček, Kremnica, ustoupili do Kremnických hor.

Přibližně ve stejné době, kdy se rodil a z části již i uskutečňoval plán okupantů na konečnou likvidaci povstání, zdůrazňoval Ingr ve své směrnicí (29. září 1944) Golanovi nutnost urychlit opevňovací práce na linii, která byla určena jako zadní hranice odporu. Dále zdůrazňoval, že linie „Velká Fatra až do údolí Hronu, včetně masivu Tater, musí být udržena za každou cenu až do spojení s jednotkami Rudé armády“. Ingr nakonec utěšoval, že „jde o získání času a to ne příliš dlouhého“. Splní se tyto Ingrovy předpovědi?

5. Vývoj situace v polovině října

Zatímco povstalci na Slovensku vyvíjeli úsilí, aby zabránili nepříteli dále zúžit jimi ovládaný prostor a rodil se plán na závěrečný útok okupantů k likvidaci povstání, došlo koncem září a počátkem října na frontě k důležitým změnám, které vedly k nové modifikaci vzájemných vztahů. Ty byly vyvolány přenesením těžiště útoku RA ve středoevropském prostoru na několik příštích měsíců do Maďarska.

Rudá armáda po osvobození převážné části Rumunska a celého Bulharska přešla počátkem podzimu roku 1944 společně s rumunskými, bulharskými a později i s jugoslávskými vojsky k rozsáhlému útoku v karpatsko-dunajském prostoru. To bylo umožněno rychlým posunutím fronty v jihovýchodní Evropě na západ k rumunsko-maďarským a k bulharsko-jugoslávským hranicím v průběhu září. Pro vývoj událostí v Československu bylo přitom důležité, že vojska 2. UF do konce září pronikla do východní a jižní části Transylvánie a na čtyřsetkilometrovém úseku se zde přiblížila na vzdálenost asi 160 km k jeho hranicím. To vytvářelo příznivé podmínky k pronikání RA na

naše území také od jihovýchodu, takže se celá východní část Československa dostávala pod bezprostřední údery osvobozenec-
neckých vojsk.

V této době však nepřítel připravoval silný protiútok, jímž se snažil zabránit v osvobození Maďarska a znovu ovládnout Rumunsko. K jeho provedení soustředilo hitlerovské velení kromě vojsk ustupujících z Rumunska a nově zasazených jednotek maďarské armády přes 20 různých divizí z Francie, Německa, Řecka a Jugoslávie, z nichž asi čtvrtina byla tankových nebo motorizovaných. Většina těchto sil byla zasazena na směrech vedoucích od jihovýchodu do Československa, takže postup osvobozenec-
neckých vojsk zde byl od konce září podstatně zpomalen, což se pochopitelně projevilo nepřiznivě v situaci povstání na Slovensku.

Plány nepřítel na zvrát událostí v jihovýchodní Evropě však byly zmařeny úspěšnými rozsáhlými operacemi RA, uskutečněnými v říjnu v karpatsko-dunajském prostoru. Pro osvobození Československa přitom byla nejdůležitější operace, již mělo být zničeno silné kar-

patko-transsylvánské uskupení nepřítel, bránící RA v postupu od východu na Budapešť. Toto uskupení, tvořené dvěma německými a dvěma maďarskými armádami, bylo koncem září ze tří stran obklíčeno vojsky 2. a 4. UF. V říjnu proto měly oba fronty toto obklíčení uzavřít současnými vstřícnými údery z jihu a ze severu. Hlavní úder přitom měla vést z jihu vojska na levém křídle 2. UF, a to z prostoru Oradea, Gyula přes Debrecen směrem na Miskolc. Úder od severu přes Poloninské Karpaty mělo vést pravé křídlo 4. UF směrem na Humenné a Užhorod. Vojska obou frontů se měla spojit na řece Tise u Čopu. Koordinací jejich úderu byl pověřen maršál S. K. Timošenko. V rámci této obklíčovací operace se pak počítalo i s účastí 38. A, která pokračováním útoku na dukelském směru na pomoc SNP měla současně krýt pravý bok hlavních sil 4. UF.

V souvislosti s uvedeným zámyslem byly koncem září stanoveny pro další činnost armád na styku 1. a 4. UF nové cíle. Jejich úkoly přitom zůstaly i nadále v podstatě nezměněny, byly jen upřesněny v souladu s celkovým zámyslem nově připravovaného útoku. Důležité pak bylo, že tím došlo k ještě těsnějšímu spojení úderu k přímé pomoci SNP s útokem RA na jižním strategickém směru.

Hlavní síly 2. UF zahájily útok od jihovýchodu do Maďarska 6. října a rychle postupovaly na západ. Během dvou týdnů pronikly až k řece Tise, na dolním toku ji dokonce překročily a pronikly k Dunaji. V prostoru Oradea a Debrecenu však byl jejich postup zdržován houževnatým odporem nepřátelských sil, připravených k protiútokům do Rumunska. Tak se nepříteli podařilo zpomalit pronikání RA od jihovýchodu na Slovensko.

Postup osvobozených vojsk do východních oblastí Československa byl současně znovu zadržen i na severu, a to na hlavním hřebetě Poloninských Karpat. Nepřítel totiž vystihl nebezpečí připravovaného útoku a na přelomu září a října poslal svá vojska na dukelském, laborecko-lupkovském, ruském a užhorodském směru dalšími silami v hodnotě asi pěti divizí s početným dělostřelectvem a tanky. Přestože se na všech uvedených směrech podařilo osvobozeným vojskům počátkem října překročit čs. státní hranice, nepodařilo se jim však proniknout do větší hloubky na území Slovenska a jejich postup byl po několika dnech znovu zastaven.

Tato situace na frontě se pochopitelně nepříznivě projevila na povstalecké frontě na Slovensku. Nepříznivě se vyvíjela zejména situace na západě. V prvních říjnových dnech se zde nepříteli podařilo srazit jednotky III. ts a proniknout do blízkosti Zvolena. Jen přílet prvé větší části 2. čs. paradesantní brigády v počtu asi 1000 mužů s kulomety, minomety a protitankovými zbraněmi společně s novým velitelem 1. čs. armády gen. R. Viestem a její okamžité zasazení do protiúderu zabránilo úplnému zhroucení tohoto úseku fronty a umožnilo zde znovu stabilizovat obranu až do 26. října.

Příchod části 2. čs. paradesantní brigády a současná zpráva o tom, že sovětská a čs. vojska překročila v prostoru Dukelského průsmyku hranice Slovenska, značně povzbudila povstalece k dalšímu vypětí sil. V některých kruzích (zejména Ingr) však tato zpráva vyvolala nezdramé sebevědomí a bezstarostnost. V této souvislosti je zajímavá odpověď s. Gottwalda komunistům z povstaleckého vedení, která na jejich podnět došla z Moskvy 7. října a signalizovala nutnost přechodu povstalců k partyzánské válce v horách. Armádní velení však tento názor nepřijalo.

V této době se již nepřítel plně připravoval ke „generálnímu útoku“ proti slovenským povstalcům a stahoval na Slovensko posily, které zaujímaly tyto východní prostory: do prostoru Ružomberok přišla brigáda „Dierlewangera“; do prostoru Kráľova Lehota, Liptovský Sv. Mikuláš bojová skupina „Witenmeyer“; do prostoru Poprad, Spišská Nová Ves bojová skupina ze zálohy armádní skupiny „Heinrich“; do prostoru Jelšava, Rimavská Sobota, Lučenec 18. divize SS.

Až do příchodu uvedených nepřátelských posil na Slovensko byl poměr sil (i když po technické stránce — tanky, letadla, auta a zbraně — byla převaha na straně fašistů) vcelku příznivý pro povstalece. Vinou povstaleckého velení však tato skutečnost nebyla využita. Příchodem nepřátelských posil však povstalci v polovině října výhodu ztratili.

14. října 1944 oznamoval J. Šverma s. Gottwaldovi do Moskvy, že „dělá se se všechno pro potřebu války proti okupantům“, avšak zřejmě si uvědomoval změnu v poměru sil, neboť dodával: „Dělám ovšem i přípravy pro těžký konec...“

Tak ani v tomto období neprobíhaly boje povstalců — až na protiútok u Tel-

gártu — úspěšně. Nadále trvaly vážné nedostatky ve velení, v důsledku čehož utrpěli povstalci další územní, materiální i morální ztráty. A skutečnost, tj. že

pokus RA o spojení s povstalci se nezdařil, jakož i příchod nepřátelských posil na Slovensko, stále více doléhaly na povstalce.

6. Vývoj vojenskopolitické situace v jihovýchodní Evropě a průběh bojů v závěrečném období SNP

V druhé polovině října 1944 dochází k značným změnám ve vývoji vojenskopolitické situace v jihovýchodní Evropě. Velká vítězství RA v jihovýchodní Evropě vyvolávala totiž v maďarských vládnoucích kruzích velké obavy o osud režimu. Na podzim roku 1944 bylo již zcela jasné, že porážka fašistického bloku je otázkou jen nedlouhé doby. Proto i horthyovská vláda v Maďarsku ve snaze zachovat své panství v zemi se snažila vyvléknout se ze spojení s hitlerovským Německem a ze strachu z příchodu RA do země vedla tajná diplomatická jednání s Angloameričany o uzavření separátního míru. V době, kdy sovětská vojska již stála na hranicích Maďarska, však byly západní velmoci nuceny odkázat ji k jednání se SSSR, kam také koncem září vyslala své vyjednávače. 11. září podepsaly obě strany v Moskvě úmluvu o příměří, jejíž ustanovení však nevešla v platnost. Horthyovská vláda totiž ze strachu před revolučním hnutím lidu, které by bylo posíleno příchodem RA do země, stále udržovala své dosavadní spojení s fašistickým Německem. Tato obojká politika, i když pečlivě utajovaná, vzbudila nedůvěru hitlerovcům, kteří se proto rozhodli ještě více upevnit své postavení v Maďarsku. Horthy i s jeho klikou byl odstraněn a 15. září byla zde nastolena vláda fašistické strany „šípových křížů“ v čele s F. Szálasiem. Ta potom pokračovala ve válce proti SSSR až do úplné porážky a do naprostého rozkladu maďarské armády.

Tyto události v sousedním Maďarsku se pochopitelně projeví i na Slovensku, a to tím, že umožnily okupantům v druhé polovině října vést (bez obav o týl vlastních vojsk) úder na střední Slovensko také od jihu z Maďarska. Kromě toho maďarské jednotky byly i nadále přinuceny pomáhat německým vojskům v obranných bojích na frontě, a to právě především na směrech, vedoucích od východu a od jihovýchodu na Slovensko.

Mezitím úspěšně probíhal útok RA v karpatsko-dunajském prostoru, ale právě na směrech vedoucích do východní oblasti Československa byl postup osvobo-

zeneckých vojsk stále zdržován zmíněným karpatsko-transsylvánským uskupením. Protože však svazky na levém křídle 2. UF rychle pronikaly do jihovýchodního Maďarska a zahájily postup také východně řeku Tisy na sever, začaly německé a maďarské jednotky z obavy před obklíčením ustupovat na západ také v celém karpatsko-transsylvánském prostoru. První známky jejich ústupu se projeví již 8. září v Transylvánii a v druhé polovině října i na Zakarpatské Ukrajině. To pak usnadnilo vojskům na vnitřních křídlech 2. a 4. UF přejít k jejich pronásledování a k postupnému rychlému osvobození severozápadního Rumunska, východní části Československa a severovýchodního Maďarska.

I v této situaci se však hitlerovskému velení podařilo zachovat souvislost obrany a svá vojska postupně odvést z karpatsko-transsylvánského prostoru na západ za řeku Tisu a na východní Slovensko. Napomohly k tomu také silné protiúder, které nepřítel provedl koncem října u Nyiregyházy, u Čopu a západně Užhorodu, jimiž zabránil RA uzavřít obklíčení. Následkem toho se znovu zpomalil a později na několik týdnů zastavil i postup sovětských vojsk, která v druhé polovině října postupně obnovila útok na všech směrech vedoucích přes Poloniské Karpaty. V kritických dnech povstání na Slovensku koncem října tak bylo pronikání osvobozeneců od severovýchodu a od východu na Slovensko znovu zadrženo.

Přes velké úsilí se tak sovětským a čs. jednotkám podařilo do počátku listopadu roku 1944 osvobodit jen nevelkou část severovýchodního Slovenska v celkové rozloze asi 1000 km². Fronta se zde potom ustálila na dobu asi tří týdnů zhruba na čáře západně, jižně a jihovýchodně Dukelského průsmyku, severovýchodně Medzilaborců, východně Sniny, východně Sobrance, západně a jihozápadně Užhorodu, východně Čopu a dále v severovýchodním Maďarsku po řece Tise. Ani v této době se tedy nepodařilo uskutěčnit přímé spojení osvobozeneců vojsk na frontě se slovenskými povstalci,

kteří mezitím přešli pod tlakem „generálního útoku“ okupantů od obrany souvislého území k partyzánským způsobům boje.

A jak se mezitím v druhé polovině října vyvíjela situace na Slovensku?

Povstalecká oblast na středním Slovensku byla obkličena souvislým kruhem nepřátelských vojsk, z nichž v prvním sledu byly dvě divize, dvě bojové skupiny (každá v hodnotě asi divize), jedna brigáda, jeden pluk a některé jiné jednotky. Další divize, které měly nebo mohly podpořit prvý sled v boji proti slovenským povstalcům, se porůznu soustředily jak na okupovaných částech Slovenska, (3 divize a další jednotky), tak i mimo jeho území. Nepřítel měl dostatek těžkých zbraní a podporu letectva.

Proti těmto nepřátelským vojskům byly na povstalecké straně tyto síly: 18 praporů pěchoty (mnohé z nich však byly jen nedostatečně vyzbrojené a boji značně vyčerpané), 5 partyzánských brigád, 27 dělostřeleckých baterií různých ráží (mnohé z nich byly bez zaměřovačů a všeobecně měly nedostatek střeliva), 20 stíhacích letounů La-5, několik lehkých tanků a tři obrněné vlaky. Celkově lze konstatovat, že nepřítel měl po všech stránkách značnou převahu.

Předzvěsti generálního útoku německých okupačních vojsk se stalo začátkem druhé poloviny října 1944 zesílené bombardování Banské Bystrice, Liptovské Osady a Brezna n. Hronom. Ve dnech 18.—27. října pak okupační vojska postupně přecházela na jednotlivých směrech do útoku.

18. října zahájila na východě útok bojová skupina armádní operační skupiny „Heinrici“ proti II. ts od Spišské Nové Vsi. Téhož dne přešly na jihu do útoku i jednotky pluku Schill z Banské Štiavnice směrem na Krupinu proti II. ts. Následujícího dne, 19. října zahájilo na jiho-východě útok i pravé křídlo 18. divize SS na Revúcu a vojska ve středu její sestavy na Rimavskou Sobotu proti II. a III. ts. Na všech směrech se nepříteli podařilo povstalecké jednotky pozvolna zatlačovat na stále menší a menší prostor středního Slovenska.

Souvislé povstalecké území tak bylo kolem 20. října zúženo v podstatě již jen na prostor Banská Bystrica, Zvolen, Brezno n. Hronom. Přitom tlak nepřítel nijak neochaboval. Zřejmě pod dojmem této situace oznamoval Viest 22. října Ingroví, že „Ze všech těchto okolností začíná se

již rýsovat poslední možnost, odchod do hor“.

Za těchto okolností svolal Viest večer 22. října poradu všech velitelů taktických skupin. Na ní se dospělo k závěru, že 1. čs. armáda, velmi vyčerpaná dosavadními boji, nebude schopna dále odolávat zvýšenému tlaku nepřítel. Na základě toho bylo rozhodnuto stáhnout vojenské jednotky na obranné postavení ve středoslovenských horách. Obrana měla být zajištěna takto: „I., II. (bez jednotek z prostoru Lom n. Rimavicou, Kokava), IV., V. a VI. taktická skupina zaujmou obranné postavení všeobecně na svazích Nízkých Tater a Velké Fatry. VŠ velitele armády v Donovalch. III. taktická skupina a většina letecké skupiny zaujmou pohyblivou obranu jižně od Hronu v pohorí Polana, Vepor, Slovenské Krušnohoří. 2. čs. paradesantní brigáda v SSSR má vytvořit pohyblivou zálohu velitele armády v prostoru Staré Hory, Motyčky.“

Ústup 1. čs. armády na obranné postavení v horách měl ve skutečnosti být jen pokračováním obranné koncepce a nikoliv přechod na partyzánský způsob boje. Základním nedostatkem pak také bylo, že velitel armády nevydal včas přesné rozkazy o směrech odchodu a jakým způsobem se mají jednotky stáhnout do hor.

V příštích dnech pak zahájil nepřítel útok i na ostatních směrech. 23. října přešla na východě do útoku proti povstaleckým jednotkám II. ts v prostoru Kráľova Lehota, Liptovský Hrádek i bojová skupina „Witenmeyer“ a téhož dne zahájila útok proti jednotkám VI. ts na výšině Ostró i brigáda „Dierlewanger“. Následujícího dne, 24. října, přešla do útoku na severozápadě z Turce do pohorí Velké Fatry proti 1. Stalinově brigádě také divize Tatra.

Zatímco nepřítel na všech směrech zvolna postupoval, začaly vzhledem k vývoji situace partyzánské jednotky, které dosud bojovaly po boku armádních jednotek, postupně v průběhu bojů vycházet do nových prostorů v týlu nepřítel s cílem pokračovat v boji proti okupantům partyzánskými formami. Také 1. čs. stíhací letecký pluk, když nepřítel začal chrožovat povstalecká letiště, se vrátil přes frontu nazpět k RA. Tak povstalci zůstali v posledních říjnových dnech bez letectva a nadvládu ve vzduchu plně získal nepřítel.

Dne 24. října 1944 zaslali komunisté z povstaleckého vedení zprávu s. Gottwaldovi, v níž oznamují, že „přípravy ar-

mády k přechodu do hor jsou slabé“ a vyslovovali obavy z „rozbití armády“, protože „důstojníci se na takovou válku nepřipravují“. Přitom však možnosti bojovat na pravidelné frontě byly již v podstatě vyčerpány. Za takto vzniklé situace byla zcela nereálná odpověď Ingra na Viestovo hlášení z 22. října o „poslední možnosti“, která došla téhož dne, a v níž stálo, že „se musí vynaložit krajní úsilí, aby se na středním Slovensku, i když na omezenějším prostoru, udržel souvislý organizovaný odpor až do příchodu Rudé armády. Jsou oprávněné důvody k předpokladu, že Němci nebudou mít dost času likvidovat Váš souvislý odpor, jestliže bude využito výhod terénu, zesíleného opevnění na zvolených místech...“ Ve skutečnosti však v této době byly jednotky RA na nejkrajnějším směru — Na Karpatech — vzdáleny asi 90 km od povstaleckého území. A to bylo příliš daleko vzhledem k rychle se rozvíjejícímu generálnímu útoku nepřítelů, který povstalců nebyli s to zastavit.

Velitelství 1. čs. armády v této době zcela ztratilo kontakt s jednotkami a zůstalo nejvyšším orgánem velení již jen podle jména. V nejsložitější situaci při ústupu byly jednotky 1. čs. armády odkázány samy na sebe a na nižší velitele. Jen na jejich iniciativě povětšinou záviselo, zda se jednotlivým skupinám podaří vyhnout úplnému zničení. A to právě bylo osudné. Většina vojenských jednotek nevěděla, čím se má řídit. Proto ti velitelé, kteří jednotky neopustili, byli nuceni improvizovat, někde více jinde méně.

Rychlý postup nepřítele demoralizoval povstalecké jednotky, leteckými údery jim způsoboval velké ztráty a často je rozbíjel, zejména při ústupu jádra armády Starohorskou dolinou. Ústupové komunikace byly přeplněny uprchlíky z řad civilního obyvatelstva, mezi nimiž se prodlíraly vojenské jednotky, často opuštěné

svými veliteli. Na cestách zůstával různý materiál, zabíjely dobytek, opuštěná vozidla, děla i střelivo. Spojení mezi vojenskými jednotkami prakticky neexistovalo. Mezi vojáky se rozšiřovaly zprávy, že armáda je rozpuštěná a že se každý její příslušník může libovolně rozhodovat. Je pochopitelné, že v nastalém zmatku podobné zprávy nacházely živnou půdu a dovršovaly rozklad jednotek. Na 10 000 vojáků bylo zajato, mnoho z nich přestalo bojovat. Jen několika jednotkám, jako například většině 2. čs. paradesantní brigády, i některým jednotkám II., VI. ts a dalším se podařilo organizovaně ustoupit a přejít na partyzánský způsob boje.

Velitel 1. čs. armády se svým užším štábem po odchodu na Donovaly odmítl společný postup se zkušenými partyzánskými veliteli a s 2. čs. paradesantní brigádou. Spoléhal na to, že se mu podaří pod ochranou strážního oddílu přejít z Nizkých Tater přes údolí Hronu k povstalecké vojenské skupině v prostoru Poľana. To se mu nepodařilo a 3. listopadu 1944 byl zajat v podhorské osadě Nízkyých Tater v Bukovci a později byl okupanty popraven.

Do konce prvního listopadového týdne obsadili okupanti téměř všechny osady a města a pronikli do všech hlavních údolí a průsmyků středního Slovenska. Takto bylo Slovenské národní povstání vojensky poraženo. Höfleho plán na porážku povstání se plně zdařil. Na okupovaném Slovensku začal nemilosrdný teror německého i domácího fašismu proti slovenskému lidu jako odplata za povstání. Národní a demokratická revoluce na Slovensku však potlačena nebyla a v nových podmínkách pokračovala dále. Povstalecké mocenské orgány již předtím přešly do ilegality, odkud i nadále řídily národně osvobozenecský boj. Slovenský lid dále pokračoval v boji se zbraní v ruce proti okupantům v horách formami partyzánské války.

7. Význam pomoci úderů Rudé armády na frontě pro SNP a hlavní příčiny jeho vojenské porážky

Na Slovensku se po celou dobu povstání výrazně projevovala pomoc, kterou jí poskytovaly údery sovětských vojsk na frontě. Hlavní roli v pomoci fronty SNP hrála karpatsko-dukelská operace 38. A. K jejím zadržení musel nepřítel stáhnout poměrně velké množství sil, a to i z Východního Slovenska, zejména v prvních dnech po jejím zahájení. Tento fakt se v druhém zářijovém týdnu výrazně

projevil uvolněním tlaku nepřítele proti povstání od východu a napomohl stabilizovat povstaleckou frontu nejen v prostoru Popradu, ale i na ostatních úsecích. Velký význam karpatsko-dukelské operace pro SNP ukazuje zejména to, že v jejím průběhu bylo německé velení nuceno během září a října zasadit na dukelský směr vojska v celkové hodnotě asi 18 divízi, z toho 3 tankové, na 2000 děl a

minometů, asi 250 tanků a samohybných děl a mnoho jiné válečné techniky.

Při hodnocení pomoci fronty SNP však není možno omezit se jen na úder přes Dukelský průsmyk. Je třeba postihnout celkový význam úderů, které byly v září a říjnu zasazeny na Poloninských Karpatech nepřátelské armádní operační skupině „Heinrici“, do jejíž oblasti působení spadalo vedle Zakarpatské Ukrajiny i celé východní Slovensko. Vždyť na obou stranách zde bylo na třisetkilometrové frontě nasazeno celkem asi 70 divizí, na 700 tanků a samohybných děl, téměř 9500 děl a minometů, velké množství bojových letounů a ostatní válečné techniky. Přitom síly obou stran byly přibližně stejné. Sovětským vojskům se přitom přes nepříznivé terénní a povětrnostní podmínky podařilo postoupit na jednotlivých směrech o 50–175 km a způsobit nepříteli tyto ztráty: byla úplně zničena jedna nepřátelská divize, šest divizí bylo způsobeny ztráty přes 50 % stavu, na živé síle ztratil nepřítel na 150 000 padlých, raněných a zajatých, bylo zničeno a ukořistěno přes 160 tanků a samohybných děl, přes 1500 děl a minometů, přes 230 aut aj.

Význam pomoci fronty SNP v širším měřítku pak výrazně dokresluje tyto údaje: od konce srpna do konce října na jižním úseku sovětsko-německé fronty (na Poloninských Karpatech, v Rumunsku, v Bulharsku, v Maďarsku a v Jugoslávii) byly poutány nepřátelské síly, jejichž hodnota se téměř neustále pohybovala mezi 70–80 divizemi, z nichž více než jedna desetina bylo tankových nebo motorizovaných; přitom 40 divizí nepřítel bylo buď zničeno nebo kapitulovalo (hlavně koncem srpna v Rumunsku) a přes 30 jeho divizí utrpělo ztráty přes 50 % svého stavu. Hitlerovskému velení se proto jen s velkým úsilím dařilo v září a říjnu neustálým prisunováním nových sil z jiných úseků sovětsko-německé i západní fronty a ze svého zázemí udržet souvislost své obrany v jihovýchodní Evropě. Proto také nemohlo zasadit početnější vojska k potlačení SNP, které mohlo za těchto podmínek po dva měsíce odolávat hitlerovským okupačním vojskům v úplném nepřátelském obklíčení.

Uvedená čísla jasně dokazují, že hlavní a nejdůležitější formou pomoci RA pro SNP byly její údery na celém jižním úsevu k tomu i další formy pomoci, jako vedly ke vzájemnému spojení. Přistupovalo sovětsko-německé fronty, i když ne-

partyzánské výsadky, přilet čs. leteckých a výsadekových jednotek z SSSR, dodávky zbraní, střeliva a jiného materiálu. To vše tvořilo základní podmínky k tomu, že SNP po tak dlouhou dobu odolávalo úderům okupantů.

Ačkoli se RA nepodařilo uskutečnit přímé spojení s povstalcí, přesto měla její činnost na frontě velký význam pro boj s kupaťami na Slovensku. Údery sovětských vojsk na přilehlých i vzdálenějších úsecích fronty umožnily slovenským vlastencům, aby odolávali náporu hitlerovských vojsk na souvislém povstaleckém území. Usnadnily také opětovný přechod k partyzánskému způsobu boje a pokračování ozbrojeného odporu až do úplného osvobození v době od listopadu 1944 až do jara 1945. Přes tuto pomoc se slovenským vlastencům nepodařilo uhájit souvislou povstaleckou oblast až do příchodu osvobozeneckých vojsk. Čím to bylo způsobeno?

Základní příčinou bylo to, že nedošlo včas ke vzájemnému spojení povstalců s postupujícími osvobozeneckými vojsky na frontě. Zkušenosti z druhé svět. války totiž ukazují, že lidové povstání v jednotlivých zemích (např. v Itálii, Rumunsku, Bulharsku a Francii) zvítězilo tehdy, jestliže v době jeho propuknutí byla fronta osvobozeneckých armád v jeho blízkosti, a jestliže vypuklo na směru aktivních útočných operací spojeneckých vojsk, které mohly v nejkratší době přinést povstalcům pomoc, tzn. jestliže došlo ke spojení pozemních sil osvobozeneckých armád s povstalcí.

Na Slovensku, protože leželo mimo oba hlavní strategické směry RA, a protože se fronta poměrně blízko slovenských hranic po rozsáhlém útoku RA na Bílé Rusi a na Západní Ukrajině vyčerpala, se nemohl takovýto úspěch v létě r. 1944 dostavit. Čára fronty na jižním strategickém směru, která se stala pro povstání určující, byla v druhé polovině srpna 1944 stále ještě velmi vzdálena. Z hlediska pohybu fronty tedy čas pro povstání v této době ještě nedozrál. Přesto povstání vypuklo, a to vzhledem k vyspělému hnutí odporu, zejména k rozsáhlému partyzánskému boji, dále vzhledem k rozkladu klerofašistického režimu a k revoluční krizi, která v té době vrcholila. Bylo urychleno i zahájení okupace Slovenska hitlerovci. Povstání však vypuklo bez hlavní a rozhodující podmínky — bez koordinace s postupem RA. Rozhodujícím momentem pro celkový průběh povstání

pak bylo, že po jeho propuknutí nebylo uskutečněno spojení s pozemními vojsky RA. V tom také spočívala základní a rozhodující příčina vojenské porážky SNP.

Při hodnocení SNP se v minulosti velmi často označovalo za základ, příčinu jeho vojenské porážky nedostatky v jeho vojenském velení. Tento faktor však ve skutečnosti hrál jen druhořadou úlohu, která mohla porážku buď urychlit nebo zpomalit. Převážná většina příslušníků velitelského sboru 1. čs. armády, ale i HŠPO na Slovensku (byl z počátku tvořen převážně z řad důstojníků slovenské armády), byla vychovávána v předmnichovské republice v duchu francouzské vojenské doktriny, jejímž základním rysem byla obranná koncepce. Nepříznivě působilo i to, že tito důstojníci byli povětšinou třídně omezení, a že neměli dostatek bojových zkušeností. Totéž platí i o mnoha povstaleckých jednotkách, jež v důsledku neznalosti a nedostatečných zkušeností či z různých jiných důvodů nebyly schopny splnit dílčí úkoly na svěřeném úseku. Nezkoušenost a nedostatečná schopnost správně se v bojích orientovat pak měla často za následek zbytečný ústup a paniku, která představuje na bojišti největší nebezpečí. Nelze tedy opomíjet skutečnost, že proti zkušené a zaběhnuté nacistické voj. mašinerii stáli revoluční bojovníci, kteří sice měli dobrou vůli i velkou snahu, ale kteří v rozhodující většině teprve překonávali křest ohněm a v tvrdé praxi si teprve ověřovali své teoretické znalosti vojenského umění či získávali zkušenosti.

V jakém směru mělo vojenské velení povstání (včetně gen. Ingra, který velel na dálku z Londýna) podílet na vojenské porážce povstání? Především v tom, že byla nedostatečně využita relativní početní převaha povstalců nad nepřítelem, která trvala až do poloviny října 1944. Povstalecké síly byly v pravidelné obraně rozmístěny lineárně a rovnoměrně, takže nebyl plněn základní požadavek vojenského umění soustřeďovat síly a prostředky do prostoru hlavního odporu.

Obrana osvobozeného území byla vedena pasivně, tj. nebyla dostatečně kombinována útočnou aktivitou v taktickém měřítku. Pasivní obrana a ústup, na něž se velení 1. čs. armády pod rozhodujícím vlivem gen. Ingra orientovala od samého počátku povstání, vedly k neustálému zbytečnému zmenšování povstalecké oblasti. Povstalci tak zbytečně ztráceli stále více a více volnosti manévru, pod

nepříliš silnými údery nepřítele se vzdávali od linie fronty RA a dostávali se do tzv. „středoslovenské pasti“. To pak umožňovalo okupačnímu velení plně soustředit své síly a zvolit výhodné směry i příznivou dobu k uskutečnění závěrečného „generálního útoku“.

Tímto způsobem povstalecké vojenské velení nevyužilo svůj potenciál k delšímu udržení původní osvobozené oblasti.

Později, když nepřítel přisunul další posily, ztratili povstalci všechny naděje na udržení souvislé fronty. Jediným východiskem proto byl organizovaný přechod armády i partyzánů k partyzánské válce. Zachování povstalecké armády jakožto armády partyzánské, a to i za cenu ztráty souvislého osvobozeného území, by nebylo tak bolestné jako to, co se stalo — ztráta jak území tak i pravidelné armády.

S přechodem na partyzánskou válku však velení armády ve skutečnosti vůbec nepočítalo. V tom, že včas nezajistilo přechod armády na partyzánský způsob boje, spočívá také největší vina velení 1. čs. armády. Takovýto přechod ovšem vzhledem k třídní omezenosti armádního velení nebylo možno uskutečnit. V tom také spočívá pravá podstata této viny.

Přesto, že SNP bylo vojensky poraženo, představuje vůbec největší čin československého odboje, a jedno z největších a z nejvýznamnějších bojových vystoupení celé evropské resistance za druhé světové války. Vedle zásadních politických kladů představuje povstání již svým vznikem a faktem, že vypuklo za stávající situace v tak velké síle, a že se udrželo tak dlouho, také vojenský úspěch prvního řádu. Je také třeba zdůraznit jeho strategický význam pro činnost RA, neboť rozdělilo východní frontu nepřítele na dvě části a oddělilo od sebe dvě operačně strategická uskupení německých vojsk, představovaná v té době skupinou armád Severní (později skupina armád „A“) a Jižní Urajina (později skupina armád „Jih“). Velké nebezpečí představovalo zejména pro jihovýchodní strategické uskupení nepřítele, neboť bezprostředně ohrožovalo jeho hluboký týl.

SNP přispělo takto velkým dílem k vítězství pokrokových sil nad fašismem. Proto je třeba velmi kladně hodnotit úlohu obou hlavních složek povstání — pravidelnou armádu i partyzány. Jedině v úzké spolupráci obou těchto složek bylo možno držet se po tak dlouhou dobu proti okupantům.